

הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 159-172

יא

שיקום עקורי גוש קטיף – הפרנסה והקהילה

מבוא

- א. ירידה מהארץ ואי עלייה אליה בשל מצוקת פרנסה
- ב. מגורים בסביבה חיובית
- ג. כפיית בני זוג זה את זה לעקור ממקום למקום בשל קשיי פרנסה
- ד. כפיית בני זוג לעקור ממקומם כשמקום מגוריהם הנוכחי הוא בעקבות גירוש סיכום

מבוא

מגורשי גוש קטיף מתגוררים כיום במספר יישובים ברחבי הארץ, בעיקר באזור הדרום. חלקם באתרי קארווילות, וחלקם ביישובים בהם בנתה המדינה בתים ובשלב זה המתיישבים מאכלסים אותם. לחלק ניכר מהם אין עבודה, והם מתפרנסים מתשלומי הפיצויים שהם קיבלו, מחסכונות אישיים, ועל ידי עזרה של אחרים – גופים ציבוריים ותרומות. אין ספק, שלרבות מהמשפחות המגורשות, הישארות במסגרת הקהילה היא מקור של תמיכה ועזרה נפשית, רוחנית וחברתית, וזהו אולי הדבר היחיד שנשאר לאחר הטראומה והקשיים בעקבות הגירוש. גם לילדים חשובה מאוד הסביבה והחברים איתם הם גדלו ועברו את החוויה הקשה של הגירוש.

יש מגורשים המתקשים לחזור ולתפקד כפי שהם פעלו ועבדו בעבר. יש שאינם מוצאים עבודה כלל, בשל גילם, בשל העובדה שאין צורך בעבודה אותה הם יודעים לעשות, או מאחר שאין ביכולתם הכלכלית והנפשית להקים מחדש את העסק ממנו הם התפרנסו. יש כאלה, בעיקר מבין החקלאים, שגלגלו מחזורי כסף גדולים בשנה, העסיקו עשרות פועלים ושיווקו כמויות אדירות של תוצרת, וכעת מציעים להם עבודות פשוטות עם שכר יחסית נמוך. יש קושי אמיתי במצב כזה לצאת לעבודה. יש שהם בבחינת כאלה שהיו רגילים "לסוס לרכב עליו" (כתובות סז ע"ב), ולא הכול מסוגלים נפשית, ובמיוחד בעקבות הגירוש, לקיים את האמור בחז"ל: "פשוט נבילה בשוק ואל תצטרך לבריות" (פסחים קיג ע"א).

אך יש המעוניינים לחזור למעגל העבודה, ובתוכם גם כאלה שעברו תהליך נפשי קשה ומייסר מאז הגירוש, שתוצאתו היא שלאחר פרק זמן ארוך הם מרגישים בשלים לחזור לעבוד, אך הם אינם מוצאים עבודה בסמיכות לאזור מגוריהם, או במרחק נסיעה סביר. במצב שנוצר, האם יש מקום לעודד בעיקר בעלי משפחות לחפש עבודה בכל מקום בארץ, גם במחיר עזיבת הקהילה בה הם מתגוררים כעת, אותה חברה שהם גרו איתה בגוש קטיף? אין מסתבר שהדבר יביא לפירוק קהילות, שכן מדובר במספר קטן של משפחות, אך תהיה פרנסה לאנשים, הם לא יבזבו את הכספים שיש להם, לא יהיו תלויים באחרים, ויחזרו לעמוד "על רגליהם" באופן עצמאי.

נציין מראש, שיש קושי רב להעלות אופציה שכזו בפני המגורשים, מאחר שהגירוש על כל היבטיו חיזק על פי רוב את הקשר בין המשפחות, והעצים את ההשתייכות הקהילתית. למשל: ההתמודדות מול משרדי הממשלה, מנהלת סל"ע, ועוד, היא לקבל הכרה כקהילה, ולא כאוסף של אנשים שבאו לגור בעיר. הקהילות נאבקות כיום על כך שכל מי שהיה גר בקביעות בגוש קטיף (תושבים שבנו או קנו בתים, תושבים שהתגוררו בשכירות, רווקים, בנים ממשיכים, ועוד), יוכלו להצטרף ליישובי הקבע, ותהיה לו עדיפות על פני חדשים הרוצים להצטרף. דוגמה אחרת: יש מאבק גדול על מחויבות המדינה לבנות מחדש את מבני הציבור הקהילתיים שהמדינה הרסה (בתי הכנסת, מועדוניות לקשישים, מבנים לתנועות הנוער, תלמודיות לילדים, ועוד). מבחינת משרדי הממשלה ומנהלת סל"ע מדובר על אוסף של אנשים שחברו יחד ומעוניינים לגור באותו מקום. הם אינם מקבלים את המהות הקהילתית.

יש החוששים שאם הקהילות או חלקן יתפזרו, תהיה זו נקודת ניצחון נוספת למתנגדי ההתיישבות ביש"ע ותומכי ההתנתקות, ועל כן יש לשמר את המסגרת הקיימת ככל שניתן. יש אף הרואים ערך חיובי בכך, מכיוון שעצם הישארות היישובים-הקהילות הוא שימור תודעת ההתיישבות בגוש קטיף בחברה הישראלית, ומינוף אורחות החיים הייחודיים שהיו בגוש קטיף כמודל להתיישבות תורנית חלוצית אידיאליסטית, שתפקידה לא תם, ואדרבה יש להגבירה ולהאדירה בחברה נהנתנית והדוניסטית. גם אם נקבל את ההנחה שאכן לטווח ארוך לכשתושבי גוש קטיף יחזרו לעצמם ויהיו להם הכוחות להמשיך ולהשפיע על החברה הישראלית, האם כל זה שווה בצער אותו ראש משפחה, שכעת איננו יכול לפרנס את משפחתו כראוי ובכבוד?

התרגום ההלכתי המעשי לשאלה זו, הוא באשר לראש משפחה שמצא בוודאות מקור פרנסה במקום המרוחק מרחק רב מהמקום בו הוא מתגורר עם משפחתו כעת – האם הוא יכול לכופף את אשתו ובני ביתו לעבור למקום מגורים אחר בארץ ישראל, כשהם רוצים להישאר במקומם בשל התמיכה הקהילתית והחברה של הילדים או המסגרת החינוכית בה הם נמצאים? נציין, שמקרה זה מובא כאן כמקרה בוחן הלכתי לבעיה העקרונית, אך ככל הידוע לנו שאלה מעין זו לא עלתה באופן מעשי עד כה. לא רק זאת, בדרך כלל ההיפך הוא הנכון. יש משפחות שעזבו מרצונן את קהילותיהם לאחר הגירוש, והתפזרו ברחבי הארץ, ומחפשות כעת דרך על מנת לשוב ולחבור חזרה לקהילותיהן מגוש קטיף בעיקר במגורי הקבע.

נוסיף עוד, שעקורי גוש קטיף טרודים מאוד בבעיות ובשאלות אחרות, וסוגיה זו של חיפוש מקום עבודה ומגורים במקום אחר, לא תופסת מקום כלל. אף על פי כן, זו דרך לברר, לפחות במישור העקרוני, את היחס בין ערך העבודה ויכולת הפרנסה של האדם לבין מגורים במסגרת קהילה.

א. ירידה מהארץ ואי עלייה אליה בשל מצוקת פרנסה

על אדם לעבוד ולהתפרנס ממלאכתו. כך כותב הרמב"ם בהל' דעות ה', יא:

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו... מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו... מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה..." (דברים כ, ה-ח). אבל הטפשין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה.¹

הצורך והחובה של אדם לפרנס את עצמו, גוברים אף על חובת קיום מצוות, כמו מצוות יישוב ארץ ישראל. אין יוצאים מארץ ישראל לחוץ לארץ, אך ניתן לצאת מהארץ לחוץ לשל מצוקת פרנסה. כך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ה', ט (ע"פ הגמרא בבבא בתרא צא ע"ב):

1. ישנם מקורות רבים המורים על חשיבותה של המלאכה, על כך שאדם מחויב לעבוד ולהתפרנס ולא להטיל עצמו על הציבור, ועל כך שהבטלה והשעמום מביאים לדברים שליליים. הנחתנו היא שהדברים ידועים, ואין צורך להרחיב.

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריוח, ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות. שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום.²

היציאה מהארץ מותרת לשם מסחר ופרנסה, אך לא על מנת לרדת ממנה למגורי קבע בחו"ל, אלא אם כן מדובר על רעב ומצוקה כלכלית חריפה, וגם אז אין זו מידת חסידות.³

הפוסקים דנו גם מהכיוון ההפוך. האם יש חובה לעלות לארץ כשלא נמצאת בה פרנסה? המהר"ם מרוטנבורג⁴ נשאל למה ציוו הגדולים לבניהם לחזור. מדובר על בנים שעלו לארץ, לעכו, הקימו ישיבה וחזרו. אחת הסיבות לכך:

...מי שהולך לשם לשם שמים להתנהג בקדושה ובטהרה אין קץ לשכרו ובלבד שיוכלו להתפרנס שם... וששאלת למה לא הלכו שם כל האמוראים, אשיבך דלא הוה מותר להו, דהוו צריכים לבטל מלמודם ולשוט אחר מזונותם.

כך כותב גם הרב ישראל איסרלן, תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' פח:

בודאי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, וכל שכן בעיר הקדש, לתועלת לעולם הבא וגם לעולם הזה. אמנם שמענו כמה פעמים... כי המזונות דחוקים ומצומצמים לשם מאד והרווחים קשים, מי יוכל לעמוד בכל זה, מלבד גודל רשעת הישמעאלים אשר לשם. לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממנו, באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשמור מצותיו כי זה כל האדם.

2. על משמעות יציאת משפחת אלימלך למואב בעת רעב, ראה במאמר: עד שיתייאשו מן הגאולה.
3. בעניין זה נכתב רבות. ראה: הרב שאול ישראלי, "כשישיבת א"י כרוכה בהפסדים כספיים", ארץ חמדה, עמ' לז-מב.
4. דבריו מובאים בשו"ת תשב"ץ קטן (דפוס קרימונה) סי' תקסא-תקסד; ר"א מלוניל, ארחות חיים ח"ב סי' עג; כלבו סי' קכז.

לא ניתן לכפות בעל לגרש את אשתו ולתת לה כתובתה, כשהיא רוצה לעלות לארץ ישראל, אם הוא טוען שלא יוכל לפרנסה. כך כתב הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח פרק י':

והוא אינו יכול ואינו רוצה מפני שמזונותיו כבדים עליו ואין לו שם כדי להתפרנס, או זולת זה הטעם, יש לומר שעל כיוצא בזה אין כופין אותו להוציאה.⁵

והרב שלמה קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה, אה"ע סי' קיח, כתב:

לדעת הסוברים דכופין לעלות והוי מצוה, היינו רק במי שיש לו כדי חייו על הדרך וגם שם שלא יצטרך לבריות. אבל מי שהוא עני ואין לו על הוצאת הדרך ולחיות נפשו שם, ודאי אין חיוב לעלות דהרי שונא מתנות יחי', ואחז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. והרי עונג שבת ודאי הוי חיוב מדברי קבלה ודינא דש"ס, ואעפ"כ שלא יצטרך לבריות פטור מעונג שבת ועיין בטור הל' שבת אר"ח סי' רמ"ב, אם כן מכל שכן דלעלות לא"י אינו מחויב, ובפרט דבזה משיג גבול לשאר עניי א"י דפרנסה שלהם קצוב תמיד בשוה, הן אם הם מועטים או יתרבו הכל שוה, וא"כ ע"י ריבוי העניים מזיק לאלו שכבר הם.

מכאן, שהיכולת להתפרנס בכבוד, גוברת גם על מצות יישוב ארץ ישראל.⁶ אולם דברים אלו נכתבו בעת שעם ישראל לא ישב בארצו ובמדינתו. כיום פני הדברים שונים, ובאופן עקרוני לא ניתן לקבוע שלא ניתן להתפרנס בארץ ישראל, אלא ההפך הוא הנכון. זהו חריג ויוצא דופן שאדם יימנע מלעלות לארץ בשל קשיי

5. ראה גם: שו"ת מב"ט חלק א סי' קלט, רי, רמה, רטז, וחלק ג סי' קלא; שו"ת הרדב"ז סי' תי, אך בשו"ת אהלי יעקב סי' נא חולק עליו; שו"ת זקני יהודה סי' קכח.

6. דברים דומים, ראה: שו"ת אהלי תם, סי' סו; שו"ת רדב"ז חלק א סי' תנד; שו"ת מהר"ם שיק יר"ד סי' רכה; שו"ת מעיל צדקה סי' כו – מובא בפתחי תשובה על שו"ע אה"ע סי' עה ס"ק ו; שו"ת חתם סופר אה"ע סי' קלד; שו"ת מהר"ם שיק יר"ד סי' רכה; הרב יעקב עמדין, סידור בית יעקב, הקדמת סולם בית אל עמ' יג; אגרות חזון איש, אגרת קפ; הרא"ה קוק, אגרות הראיה חלק ב אגרת תל; הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל, א, עמ' כ, רב בשמו של החפץ חיים. ראה עוד: צבי גלאט, מעפר קומי, עמ' צח-צט; אליעזר בשן, "מגבלות כלכליות כגורם מונע לקיום מצות העליה לארץ", ספר זכרון למרדכי ויזר, יבנה תשמ"א, עמ' 339-331; הרב יצחק בלומנפלד, "יישוב ארץ ישראל נדחה מטעמי פרנסה", פרי תמרים, כב (תשמ"ו), עמ' עז-פ; הרב ארי יצחק שבת, "תירוץ הפרנסה" – כמניע לאי עליה לארץ", תחומין, כב (תשס"ב), עמ' 355-368.

פרנסה. כך כתב בהקשר זה מו"ר הרב אברהם שפירא, שו"ת מנחת אברהם, חלק א, סי' מד, "בענין מצות יישוב ארץ ישראל", עמ' שעד:

ומה שכל הדורות לא נזהרו גדולי ישראל בזה (=לגור בארץ), הוא כמו שכתוב בתשובות מהר"ם ותרומת הדשן שהיו אנוסים והיו מנועים מלדור בארץ ישראל בגלל המצוקה, ונראה להוסיף שאין כל זה ענין של אונס סתם מדין אונס רחמנא פטריה, אלא שבמצב שלא מתדר ליה, שאין יכולת לדור כדרך מגורי בני אדם, אין זה בכללו של החיוב של 'וישבתם בה' שזהו עיקר חובת ישוב ארץ ישראל. ...גדולי הדורות קבעו שודאי תהיה ישיבתם בארץ ישראל צער והיו פטורים, אבל כעת שארץ ישראל היא מדינת ישראל ולפי כל התנאים הכלכליים שבארץ הגדר של מצטער הוא היום פחות מאד, בפרט לאנשים רווקים ובלי עול משפחה, ודאי הכל בחזקת חייב במצווה, וצריך שיקול דעת של גדולי ישראל כדי לקבוע שהוא פטור ממצווה. ועכ"פ ברור שיסוד כזה שהמצווה תלויה ברצון איש ואיש, ברצונו מקבלה וברצונו מדחה, אינו מתקבל על הדעת.

פרנסתו של אדם היא שאלת מפתח באשר למעבר מגורים ממקום למקום. מותר לרדת מהארץ בשל מצוקת פרנסה, ואין לכפות לעלות לארץ כשאין פרנסה. בנידון בו אנו עוסקים, הדיון איננו אם לצאת מארץ ישראל או לעלות אליה, אלא אם לעבור בתוך ארץ ישראל ממקום שיש בו קשיי פרנסה למקום שבו מובטחת לאדם עבודה ממנה יוכל להתפרנס. האם במצב כזה יכולים בני זוג לכופף את זה לעבור דירה ולהתרחק ממקומם ומחברתם הנוכחיים? האם הפרנסה היא שיקול בלעדי או שישנם שיקולים אחרים שצריכים להילקח בחשבון?

ב. מגורים בסביבה חיובית

עם זאת שעל אדם למצוא מקור פרנסה, חשוב גם שהוא יתגורר בסביבה רוחנית חיובית, במסגרת קהילתית טובה. הגמרא בסנהדרין יז ע"ב (ראה גם: ירושלמי קידושין ד, יב), מצביעה על מספר דברים חיוניים הנדרשים על מנת לגור במקום מסוים:

תניא: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים

ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ,⁷ ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח), ומלמד תינוקות. מלבד מגורים במקום בו ישנן מסגרות תורניות כמו בית כנסת ובית דין, וכן מסגרות חומריות קיומיות כמו רופא ואומן, יש לגור בחברה חיובית וטובה. כך כותב הרמב"ם בהל' דעות ו, א:

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו, נוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם.

הדברים הללו נאמרים לכל אדם, אך נראה שהם נדרשים במיוחד למי שהיטלטל ממקומו הטבעי, וגורש בעל כורחו למקום אחר. הקהילה התומכת, העוטפת והמבינה את רחשי הלב, היא חיונית, כדי שיהיה אפשר לעמוד על הרגליים, לאסוף את הכוחות ולהמשיך הלאה.

עם זאת, כשעומדת שאלה, האם לגור בסביבה חיובית ותומכת בחו"ל, או לעלות לארץ ישראל ולגור אפילו בין גויים, נאמר בתוספתא (עבודה זרה [צוקרמאנדל] ד, ג; כתובות קי ע"ב):

ישרה אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה גויים, ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל.⁸

אמנם הרב אברהם בורנשטיין, האדמו"ר מסוכצ'וב (שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' תנד ס"ק נו) האריך מאוד בגדרי מצות יישוב ארץ ישראל, ומסקנתו:

זה ברור שאין חיוב לעלות אפילו ברשות (=השלטונות), רק להתיישב שמה בתוך קיבוץ אנשים מישראל הכשרים. כי באם לאו, יצא ח"ו

7. ראה דבריו הברורים של הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, "טהרה ומשפחה", כל כתבי החפץ חיים, כרך ג, עמ' פז (בסוף הספר): "אסור לדור בעיר שאין בה מקוה טהרה, ומן הדין אם נמצא קהילה שאין בה מקוה כופין זה את זה לעשות, וגם זקנים וזקנות חייבים לתת על זה וכמבואר בחו"מ (סי' קסג סעיף ג), והוא קודם לבנין בית כנסת וקניית ס"ת וכל המצוות".

8. תוספתא זו נפסק להלכה ברמב"ם הל' מלכים ה, יב; וראה גם: כפתור ופרח פרק י; כוזרי ב, כב; שו"ת מהריט"ץ סי' פה. ראה: הרב מ"צ נריה, מועדי הראיה, עמ' רנב-רנג, מה שכתב הסופר זאב יעבץ, לראיה קוק צ"ל בעניין זה.

שכרו בהפסדו. כי קיבוץ אנשים כשרים הוא תועלת גדול לקיום כל המצות בכלל, וביחוד למצות התלויות בארץ כמובן.⁹

הרב שאול ישראלי ("כשלא מזדמנת לו ישיבה בין שומרי תורה", ארץ חמדה, עמ' מב-מג), העיר על דברי האבני נזר, וסיים:

מצות ישוב ארץ ישראל קיימת כשהברירה הניתנת היא בין עיר שכולה ישראל בחוץ לארץ, לבין עיר שרובה עכו"ם בארץ ישראל. אולם יש להשתדל שלא לגור במקום שיש בו מקולקלים ולעבור לעיר שרובה כשרים.¹⁰

הרב יהושע משה אהרונסון (שו"ת ישועת משה, חלק א, סי' כא), העיר על דברי הר"ש ישראלי:

לענ"ד אין לגור במקומות אנטי דתיים המנהלים תעמולה נגד חוקי התורה כדי להסיר את עם ישראל מדתם הקדושה וממסורת אבותם... והיחיד הגר שם נטפל לחברותם מחזק את כוחם ואונם אע"פ שלא מתנהג כמותם.

... אך העולה לערי ישראל אע"פ שלעת עתה רוב הנהלת העיר ויושביה הם חילונים, מותר ומצוה לעלות ולהתיישב בתוכה, ולהקים בתוכה שכונה ושיכון דתי וחרדי בכדי להוסיף כת, להגיע במשך הזמן לרוב דתי ולהשפיע עד אז בכל הדרכים לטובת הענינים שבעיר. כי אל לנו לעזוב את המערכה בערי ארצנו ולהפקירם ולהסתגר בעצמנו בעיר אחת או שתיים בישראל ולבנות על ידי כך גטו רוחני ולהסתפק בכזה בארץ הקדש. וכבר נוכחנו לדעת ומובטח לנו כי מעט אור מגרש חושך הרבה לקרב לב אנשים שטרם נוקו מאבק ארץ העמים ולא יודעים דרכי ה'.¹¹

יש ערך במגורים בסביבה של אנשים הרחוקים מתורה ומצוות, אם בכל זאת יש סיכוי להשפיע עליהם, ובלבד שלא יהיה מושפע מהם לרעה. הרב אליהו בקשי

9. הוא חזר על כך עוד שתי פעמים בסיכום תשובתו, וכן כתב גם בנו, שם סי' תנז.
10. ראה תגובת הרב משה דב ולנר, בצומת התורה והמדינה, חלק ג, עמ' 137, הדין בדברי הרב שאול ישראלי.

11. בשו"ת ישועת משה, חלק ב, סי' צח, חזר לדון בעניין והוסיף שצריך לגור בקרבת מקום תורה, וייתכן שמה שאמרו חז"ל לעולם ידור אדם בעיר שרובה עכו"ם וכו', שישתדל להשפיע עליהם לטובת קיום הדת.

דורון, "לדור בארץ ישראל בעיר שרובה נכרים", שו"ת בנין אב, חלק א, עמ' רפז-רצא, דייק זאת מדברי חז"ל: "עיר שרובה עכו"ם" – אך לא בעיר שכולה עכו"ם. אז צריך לחשוש לסכנה רוחנית, ויש להעדיף בריכוזים יהודים בלבד".

העולה מכל האמור עד כה הוא שאף שחברה טובה היא דבר חשוב ביותר, לעתים עדיף לעבור למקום שהסביבה הרוחנית בו פחות מעולה. לדעת חלק מהפוסקים, אפילו לעבור למקום שרובו גויים מותר במקרים מסוימים (משום מצות יישוב ארץ ישראל), וניתן להסיק שבשביל למצוא פרנסה (שכאמור לעיל, בשל העדרה נדחית מצות יישוב א"י) בהחלט ניתן לעבור לסביבה שרמתה הרוחנית פחותה מהקודמת.

מבחינה זו ניתן לומר, שכיום פזורות ברחבי הארץ קהילות ושכונות דתיות שבהן בתי כנסת, וכן נמצאות מערכות חינוך טובות ותורניות. אין ספק שקשה לכל אדם – מבוגר, נער וילד, להתרגל למקום חדש: עיר, שכונה, קהילה, חברה, מקום עבודה, בית ספר או כל מקום לימודים אחר, אך אנשים עושים כן גם מרצונם החופשי ולא מחמת אונס או בשל גירושם מבתיהם, ומצליחים להיקלט. נכון הוא, שאנשים שלא גרו בגוש קטיף, כולל כאלה שפעלו ותמכו רבות במאבק למען גוש קטיף, לא תמיד מבינים את הרגישויות ואת הכאב הצורב שלא נמחה של המגורשים. דברים קטנים ביותר, דברים של מה בכך, יכולים להציף בכי, זיכרונות וגעגועים למה שהיה – ומי שלא גר בגוש קטיף לא יבין זאת. אך צריך ללמוד להתגבר על הקושי הזה, ולא לצלול עמוק לצרה ולמצוקה. בהסברה נכונה, בשיתוף בני הבית בכל המתרחש, הדבר אפשרי, עם כל הצער והכאב. אין אנו שוכחים את אשר עבר עלינו, ויש גם כאלה המכריזים שלעולם לא יסלחו, אבל צריך להסתכל על העתיד ולא לשקוע רק בעבר. לעתים, זה יותר בריא, יותר נכון לראש המשפחה, ולמשפחה כולה. נכון הוא שבמצבים חריגים בהם המעבר יקשה באופן מיוחד לרעה על תפקודם של בני המשפחה, אזי יש לשקול את אופציית המעבר שוב, אך ברמה העקרונית חזרה לשגרה בריאה של יציבות כלכלית, יכולה לתרום ולסייע רבות לשיקום הכולל. בנוסף, ניתן גם להקרין ולהשפיע על סביבת המגורים החדשה, ולהביא אליה משהו מהאווירה ומאופי החיים הייחודי שהיה בגוש קטיף: גבורה ומסירות נפש, אהבת ארץ, חיי תורה ועבודה, חסד גם במצבים קשים, ועוד.

ג. כפיית בני זוג זה את זה לעקור ממקום למקום בארץ ישראל בשל קשיי פרנסה

במצב שבו אדם מצא בוודאות פרנסה במקום אחר, האם יוכל לכוף את אשתו ובני ביתו המעוניינים להישאר במקומם ובקהילתם להעתיק את מקומם למקום

פרנסתו? הרב ישראל איסרלן, שו"ת תרומת הדשן סי' רטו, נשאל על אדם שהיו לו קשיי פרנסה, ורצה לעבור למקום מגורים אחר, אך אשתו איננה מוכנה לעבור "מארץ מולדתה וממקום מגוריה, ואע"פ שיש לדאוג שתהא חסרה מזונות ופרנסה ותסבול דוחק, רצונה לצפות על ישועת השם – היוכל ראובן לכופה לצאת עמו ממקומה או לאו?".

תשובה: יראה שהדין עם הבעל ויכול לכוף את אשתו ולצאת כי האי גוונא אם הדבר נראה לעינים שלא יוכל להתפרנס כאן ויש לדאוג שיהיו מחסרים מזונות ופרנסה ויצטרכו לסבול דוחק. ...אין לך ירידה גדולה מהא שהיא בדוחק מזונות כדכתיב: "כי על זה בחרת מעוני" (איוב לו, כא). ואע"פ שאמרה שרצונה לצפות על ישועת השם יתברך זכרו שימצא להם רווחים, אין זו טענה. דאיזו מצוה גדולה מתלמוד תורה אע"כ אמרו חכמים ז"ל: "כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה" (אבות ב, ב), ולא הבטיחוהו חכמים שימטיר לו לחם מן השמים. ומה שטוענת נמי שאינה חוששת על הדוחק והחסירות וחפיצה יותר לסובלו מאשר תצא ממדינתו, נראה דלאו בתר שבוס דעתה אזלינן, דבטלה דעתה ולא אזלינן אלא בתר אורחא דמילתא, וסתם בני אדם לאו דעתייהו הכי.

בעל תרומת הדשן מוכיח דבריו מהאמור בגמרא בכתובות סב ע"ב, שם נאמר שאם אדם משנה את מקור פרנסתו וכעת הוא יצטרך להיעדר יותר מהבית, אשתו יכולה לעכב אותו מלעשות כן מהטעם: "רוצה אשה בקב ותפלות, מעשר קבין של פרישות". אשה מעדיפה שבעלה יהיה עמה, ולא שיעדר מהבית אף אם היא תתעשר מכך. והתוספות שם ד"ה רוצה, מעיר על פי האמור בסוגיה שם שאם מדובר בעבודה בה מובטח שכר גבוה במיוחד, כמו עבודת המלך, בה עובדים במשך חודש במקום מרוחק ואחר כך במשך חודשיים נמצאים בבית, אזי ההנחה היא שהאשה מוחלת. מכאן הוא מסיק שיש לקבוע את ההלכה על פי דעתן של רוב הנשים, "כל שכן דאורחא דמילתא היא דבשביל דוחק וחוסר מזונות ופרנסה מוחלת היא על יציאתו ממקום מולדתה, דגדולה צער עניות מהנאת העושר. וכיון דסתם נשים מוחלין כי האי גוונא, אין אחת יכולה לומר אין רצוני למחול, משום דמצי למימר אדעתא דסתמא דמילתא נשאתיך".

יש להעיר שהסוגיה שם עוסקת בשאלה, באילו תנאים אדם יכול להיעדר מביתו בשל פרנסתו מבלי לשאול רשות מאשתו. בעל תרומת הדשן הסיק מכאן גם ביחס לכפיית הבעל את אשתו לדור במקום אחר. כשההנחה היא שראש משפחה איננו

יכול לסבול את העובדה שהוא איננו מפרנס, ואם נמצא מקור פרנסה במקום אחר, אזי אין אנו מתחשבים בטענותיה.

דברי תרומת הדשן, הובאו על ידי הרמ"א להלכה בשו"ע אבן העזר סי' עה, א,¹² אך הרמ"א מציין שהריב"ש בשו"ת שלו סי' פא חולק. וכך השיב הריב"ש לרבי שמואל חלאיו:

שאלת: ראובן נשא אשה, בין שהיתה מעירו בין מעיר אחרת, בין שנשאה בעירו בין שנשאה בעירה בתוך בני משפחתה ואביה ואמה ואחיה. ודחקה לו השעה באותה העיר שנשאה ולא מצא כדי פרנסתו ורצה לצאת משם וללכת אנה ואנה, הן למזרח הן למערב, ולגור באשר ימצא כדי פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. היוכל להכריח אשתו ללכת עמו מעיר לעיר עד שימצא מבוקשו, אם לאו? ...תשובה: אין ספק שאין האיש יכול לכופ את אשתו ללכת עמו על הספק מעיר אל עיר ולהוליכה מדחי אל דחי, כמו שנראה שבא השאלה על זה לפי לשונך.

הריב"ש עוסק במצב בו לאדם אין אמנם פרנסה במקום בו הוא גר כעת, וברצונו לצאת למקומות אחרים על מנת לחפש, שמא ימצא מקום עבודה. לכך אין הריב"ש מסכים, וייתכן שאך בעל תרומת הדשן יסכים שלא ניתן לכפות לצאת על הספק שמא ימצא עבודה במקום אחר (חלקת מחוקק ס"ק ט).

באוצר הפוסקים (אבן העזר חלק יט, עמ' 227-235), ציינו תשובות רבות העוסקות בדברי תרומת הדשן והריב"ש, ובכלל זה פסק דין שניתן בבית הדין הרבני בתל אביב (פסקי דין רבניים חלק ה עמ' 36-65), על ידי הרב אליעזר גולדשמידט אב"ד, הרב יצחק קוליע, והרב שלום מזרחי, בו הם דנו בהרחבה בהיבטים שונים של כפיית בעל את אשתו באשר למגורים בארץ, ובהתייחס לדברי תרומת הדשן והריב"ש הסיקו:

(א) בעל המבקש לעזוב את מקומו בגלל חוסר פרנסה ולנדוד ולחפש פרנסה במקום אחר, אך אין לו מקום מסויים בו הוא חושב שיוכל להתפרנס, לכולי עלמא אינו מוציא את אשתו.
(ב) בעל המבקש לעבור למקום מסויים, תוך תקווה ששם יוכל להתפרנס, אך אין לו עדיין מקור פרנסה מוכן במקום אליו הוא רוצה לעבור, מחלוקת היא אם מוציא את אשתו או לא.

12. ראה בגר"א שם ס"ק ו ובברכת אליהו שם.

(ג) יש לבעל מקום ומקור פרנסה מוכן, במקום אליו רוצה לעבור, ובמקומו אין לו פרנסה, דעת רוב הפוסקים שבאופן זה לכולי עלמא מוציא את אשתו.¹³

מחלוקת תרומת הדשן והריב"ש מתמקדת במקום בו יש אמנם סיכוי שימצא עבודה במקום אחר, אם כי כעת אין לו מקום עבודה ודאי. במצב בו מובטח לאדם מקור פרנסה במקום אחר, רוב הפוסקים מסכימים שהוא יוכל לכוף את אשתו לעבור מקום.

ד. כפיית בני זוג לעקור ממקומם כשמקום מגוריהם הנוכחי הוא בעקבות גירוש

הריב"ש נדרש שנית להשיב לר' שמואל חלאיו, ומסתבר שבשאלה הראשונה היה חסר נתון משמעותי, שבירוורו שינה את תשובת הריב"ש. בתשובה הראשונה (שו"ת הריב"ש סי' פא) פסק הריב"ש בהתאם לנתונים שהציג השואל, שאין הוא יכול לכוף את אשתו לעבור ולהתגורר למקום אחר, אם אין לו שם מקור פרנסה ודאי. בפעם השנייה (שו"ת הריב"ש סי' פח) טען השואל שיש להתחשב בסיבת מגוריהם באותה עיר:

אשר הוכרחתם לצאת מן המלכות ההוא אתה והיא, ולעבור ארחות ימים, כמו שעשו רבים אשר הרחיקו נדוד לקצות הארץ, מהם לקצה המזרח ומהם לקצה המערב, למלט נפשם מיד שאול ולעבוד את ה'. ואם כן, כשיצאת עמה מן המלכות ההוא, שהוא מקום הנשואין ומקום דירתכם, היה בידך וברשותך להוליכה לאיזה מקום שיזדמן לך, מבלי השגחה למקום הנשואין, אם טוב ואם רע זה ממנו. שהרי מחו"ל מעלין לארץ ישראל, ואפילו מיפה לרע, וכן ממקום שרובה כותים למקום שרובה ישראל, אין צריך לומר מתוך ההפיכה מארץ גזרה, שמוציאין ואפילו למדבר מלון אורחים.

הם עברו לגור במקומם הנוכחי לאחר שגורשו במקום בו מתגוררים בני משפחתה המורחבת, אלא:

13. ראה עוד: הרב יוסף חיים, שו"ת רב פעלים, חלק ב' אה"ע סי' ח; הרב עובדיה הדיה, שו"ת ישכיל עבדי, חלק ה' סי' נט ס"ק ו. וכן: הרב יהודה פריס, יד יהודה על שו"ע אה"ע, סי' עה, עמ' 119-121.

ועתה לא איתדר לך, ואין לך בו הצלחה ודי חיתך, הרי בידך להוציאה משם ולהוליכה לעיר אחרת, כאשר היה בתחלה בצאתכם ממיורקה (=העיר ממנה גורשו).¹⁴ ואע"פ שזה המקום הוא מקום מולדתה ובני משפחתה; לפי שאין משגיחין בזה, אחר שאינו מקום הנשואין, וכבר נתרצית בשעת הנשואין לעזוב קרוביה ומשפחתה, ולהיות אצלך. וכל שכן שהמקום שדעתך לקבוע שם דירתך הוא מקום תורה וחכמה יותר מן המקום שאתם דרים שם עתה, וקהלה גדולה ממנה כפלי כפלים. וקרוב להיות דומה למה שאמרו בתוספתא, הביאה הרי"ף ז"ל בהלכות: מוציאין מעיר שרובה כותים לעיר שרובה ישראל.¹⁵

הקהילה המקורית נפוצה לכל עבר לקצה המזרח ולקצה המערב, והמגורים הלא מתוכננים מראש בשכנות למשפחת האשה כתוצאה מגירוש וגזרת מלכות, מאפשרים לבעל לכפות אותה לעבור מקום, אף שלא ידוע בוודאות היכן הוא ימצא מקור פרנסה אחר, שכן עצם חובתו של הבעל שלא להעתיק את מקום המגורים תלוי בהסכמה שבין בני הזוג היכן לגור בעת הנישואין.

תושבי גוש קטיף, גורשו אף הם בשל גזרת מלכות, אך רובם גרים במסגרת אותה קהילה בהם גרו בעבר. אמנם יש קהילות שהתפצלו והתפלגו, אך בכל זאת, המשפחות שנשארו קשורות לקהילות המקוריות, והן נמצאות בדרך כלל בחברת השכנים והקרובים להם מבין הקהילה המקורית. במצב זה, יש לבדוק על דעת מה הלכו בני הזוג להתגורר בגוש קטיף. האם בשל אופיה של הקהילה, ואזי הקהילה בעצם נשארה פחות או יותר, אלא שהיא גורשה ממקומה הקודם וכעת היא במקום אחר, ואז יוכל ראש משפחה לכופף את אשתו לעבור למקום אחר, רק אם מצא שם מקור פרנסה ודאי. אם המגורים היו בשל המיקום הגיאוגרפי (הנוף, האקלים, יישוב הארץ במקום זה, וכד') ומשם הם נעקרו וגורשו, יכול הבעל להוציא את אשתו לכל מקום דהיינו גם למקום בו אין פרנסה בטוחה, מה גם שהמגורים בשלב זה ברוב הקהילות והיישובים הם זמניים (קארווילות וכד').

14. ר' שמואל חלאיו היה מלמד ושליח ציבור במיורקה. בעקבות המהומות האנטי יהודיות שהיו בספרד בשנת קנ"א (1391), עבר לצפון אפריקה לעיר ברשך. הוא התכתב הרבה עם הרשב"ץ – הרב שמעון בן צמח. כך הוא כתב עליו בשו"ת תשב"ץ חלק א סי' נא: "והגיד לי ר' שמואל חלאיו יצ"ו שהוא היום שליח צבור בברשך, והיה שליח צבור של קהילתנו קהל מיורוקא קודם הגזרה".
15. דברי הריב"ש הללו נפסקו להלכה על ידי הרמ"א בשו"ע אבן העזר סי' עה, א. ראה שם בנושאי כלים. באוצר הפוסקים (חלק יט, עמ' 226-227), ציינו לפוסקים נוספים שעסקו בדברי הריב"ש הללו. וראה גם בספרו של הרב יהודה פריס, הנ"ל הערה 13, עמ' 119-118.

סיכום

אין ספק שלרובם המוחלט של מגורשי גוש קטיף, זה טוב ונכון להמשיך לחיות במסגרת הקהילה המקורית שלהם, ולא להקשות על עצמם עוד בחיפוש חברה חדשה, מקום עבודה וכד'. לו הייתה אפשרות לחזור כמה שיותר לשגרה בריאה ובונה, כפי שהיה לרוב מוחלט של המשפחות בגוש קטיף – פרנסה מסודרת ומצליחה, מסגרות חינוך מסודרים וטובים לילדים, קהילות חמות בעלות חסד ועוד – אזי השאלה דלעיל לא הייתה נידונה כלל.

דברינו נועדו לבאר את היחס והאיזון הנכון מבחינת ההלכה בין שתי חובות. החובה לעבוד ולהתפרנס, והחובה לגור במסגרת קהילה וחברה חיובית ובונה, כשלמקור הפרנסה ישנה עדיפות גדולה יותר. אמנם, הסתירה בין השתיים, למעשה אינה קיימת ברחבי ארץ ישראל, מאחר שבכל מקום ניתן ב"ה למצוא קהילות טובות וחיוביות ומערכות חינוך דתיות ותורניות מעולות. העניין המיוחד כאן הוא הקשר עם הקהילה שעברה כולה ביחד וכל משפחה לחוד, טלטלה נוראית של גירוש ועקירה על ידי אחינו בני עמנו, ולאחר מאבק והתמודדות רוחנית ומעשית, כשעדיין המגרשים אינם מטפלים כראוי וכנדרש בבעיות שונות שנוצרו בשיקום המגורשים, אישית וקהילתית – מגורים, פרנסה, קשיים נפשיים ובריאותיים, ועוד. אם בכל זאת ישנם בודדים החושבים על אפשרות של יציאה מתוך קהילות המגורשים, הדבר לגיטימי מבחינת ההלכה. אדם גם איננו מחויב לחיות חיי דוחק, כדי לחיות בשכנות לחברו הוותיק שקשה לו יותר ממנו רק כדי לתמוך בו, או כדי שהקהילה שנעקרה ממקומה תמשיך להתקיים ותשמש תמיכה לאחרים. בהקשר זה יש להחיל את הכלל: "חייך קודמים לחיי חברך" (בבא מציעא סב ע"א).

אכן, האפשרות לעזוב את הקהילה ולחפש מסגרת חדשה, אינה נושא עיקרי העומד על הפרק אצל המגורשים. לא בזה הם עוסקים. ההתמודדות העיקרית שלהם היא למרות הכול, כיצד להישאר עם הקהילה ולבנות יישובי קבע בסמיכות למגוריהם הזמניים, ואולי אף לפתח מקומות חדשים בארץ ישראל שאין בהם עדיין התיישבות יהודית גדולה. תפילתנו היא שחפצם יעלה בידם, ושכל משפחה תמצא שוב את מקומה במסגרת יישוב וקהילה לפי רצונה, ועם כל הקושי והכאב שלא נמחה וכנראה גם לא יימחה, ימשיכו בעוז ובגבורה את חייהם, וימשיכו להקרין עצמות של גבורה ומסירות נפש, אהבה לארץ לאומה ולתורה, גמילות חסד, וחיבור מדהים בין האוכלוסיות השונות (עדות שונות, דתיים וחילוניים, תלמידי חכמים עם פשוטי עם, ועוד), כפי שהיה בגוש קטיף, ואף יותר מכך. הרוח "הכתומה" לימדה

משהו אחר את עם ישראל כולו, גם את מי שתמך בגירוש ובעקירה של גוש קטיף, ובעז"ה מה שכבר נזרע ומה שעוד ייזרע, יתן את פירותיו.